

Pesti István százados:

VÉDELMI IPARI INNOVÁCIÓS ÖKOSZISZTÉMÁK: FOGALMI HÁTTÉR ÉS A SAAB PÉLDÁJA

DOI: 10.35926/HSZ.2024.3.10

ÖSSZEFOGLALÓ: A kutatás-fejlesztést, az innovációt támogató rendszerek, ökoszisztémák kedvező hatásait és a kettős felhasználású új technológiák eredményeit egyaránt hasznosítják a védelmi jellegű és a „civil” iparágak. A nemzeti szinten megvalósuló szinergikus hatásokra és tudástúlcsordulásra alapozó innovatív infrastruktúrák – a gazdaságra gyakorolt kedvező hatásaikon túl – a nemzeti haderő minőségi ellátását is elősegíthetik. Erre jó példa a Saab AB vállalat, amely – több kiemelkedő védelmi ipari tevékenységén túl – központi szerepet tölt be a svéd légi ipari hálózatban, és amelynek egyik globálisan versenyképes terméke a Gripen repülőgép. A vállalat a sikerét a folyamatos technikai fejlesztéseknek köszönheti, amelynek alapja az innovatív környezet, egy innovációs ökoszisztéma tudatos kialakítása és menedzselése. E tanulmány – az innovációs ökoszisztémák kialakításának hazai távlati lehetőségeire is tekintettel – az innovációs rendszerek különböző megközelítéseit, illetve ezen belül a szűkebben és speciálisan értelmezett védelmi innovációs rendszer fogalmát próbálja áttekinteni és rendszerezni, továbbá a svéd Saab AB példáján keresztül szemléltetni, hogy a gyakorlatban milyen tényezők lehetnek szükségesek egy – a védelmi jellegű iparágban – sikeres hazai innovációs ökoszisztéma létrehozásához.

KULCSSZAVAK: innovációs ökoszisztéma, védelmi ipar, értéklánc, logisztika

A SZERZŐRŐL:

Pesti István százados, a Magyar Honvédség II. Rákóczi Ferenc 14. Műszaki Ezred megbízott logisztikai főnöke, a Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani Doktori Iskola PhD-hallgatója (ORCID: 0009-0003-7417-4716; MTMT: 10089541)

BEVEZETÉS

A folyamatosan változó technológiai (és hadművelleti) környezet kikényszeríti a haderő folyamatos fejlesztését. Minden egyes országnak alkalmazkodnia kell az exponenciális technológiai fejlődéshez, amennyiben polgárai számára biztosítani kívánja a megfelelő szintű biztonságot.¹ Minél jobb az adott ország haderejének művelleti képessége és hadrafoghatósága,² annál inkább képes megfelelni a fenti célnak. A kívánt szint eléréséhez a kor követelményeinek megfelelő felszerelések, eszközök szükségesek, amelyek a klasszikus

¹ Bizonyos (köz)javak és szolgáltatások, mint például a honvédelem, az állampolgár mint egyén által nem megvásárolható a piacon, azt az államnak kell biztosítania számára. Lásd Eliasson 2010, 3.

² A hadrafoghatóságot és a művelleti képességet a haderőszervezet felépítése, az állomány kiképzettsége, a haditechnikai eszközök minősége és mennyisége, valamint a stratégia, doktrínák, szabályzatok, harceljárások kidolgozottsága határozza meg. Hegedüs–Gyarmati 2022, 18.

piaci tranzakciók hatékonyságát meghaladó (szervezetek és intézmények közötti) együttműködésekkel magasabb színvonalon biztosíthatók.

A védelmi képességek fejlesztéséhez a legújabb innovációkat³ adaptálni képes környezet kialakítása szükséges,⁴ ennek alapjait az egymással együttműködő tudományos intézetek és a kis- és a középvállalatokat is magában foglaló szektor,⁵ egy „*komplett védelmi innovációs ökoszisztéma*” létrehozása jelenti.⁶

A védelmi ipari fejlesztések költségesek, jelentős kockázattal járnak, és speciális tudást igényelnek. A bonyolult és összetett folyamatok miatt a kivitelező vállalat gyakran tudásközpontokban, egyetemi városokban helyezkedik el, kihasználva a lokalitásban, az információk megvédhetőségében, a személyes kapcsolatokban, illetve a hálózati hatásokban rejlő lehetőségeket. A vizsgálatok szerint erős térbeli összefüggések figyelhetők meg az innovációk létrejöttében és terjedésében,⁷ továbbá a tanulással kapcsolatban,⁸ amit elősegít a közös nyelvhasználat, a hasonló gondolkodás, valamint a *földrajzi közelség* által biztosított hatékony és bizalmi jellegű információáramlás.⁹ A *kapcsolati közelség* segíti a partnerek közötti hatékony interakciót az odatartozás logikája (közös magatartásforma, rutinok, implicit és explicit szabályok követése) és a hasonlóság logikája (a szereplők hasonló tudása, ismeretei, gondolkodásmódja) alapján,¹⁰ valamint csökkentheti a bizonytalanságokat az információk és a kockázatok megosztása által.¹¹ A *hálózatban* történő részvétel előnye többek között az, hogy az ott létrehozott eredmények (például új technológia¹² vagy termék¹³) a hálózat minden egyes tagjára, illetve magára a hálózat működésére is hatnak.¹⁴

Új termékek fejlesztésénél, így a védelmi ipari termékek esetében is rendkívül ritka, hogy azok egyetlen technológiára épülnek. Jellemzőbb, hogy számos specializált technológiát integrálnak magukba, amelyek önmagukban nem szükségszerűen új és innovatív megoldások, az innováció inkább a különböző technológiák kombinációján vagy integrációján alapul,¹⁵ általánosan elfogadott a rendszerszemléletű megközelítés. Napjainkban a szakirodalom alapján a sikeres innovációs rendszerek több típusa megfigyelhető (iparági körzet, klaszter stb.), az utóbbi években az Európai Unió szakmai dokumentumaiban az innovációs ökoszisztéma került előtérbe.¹⁶

³ „A védelmi innováció egyik fontos összetevője a technológiai forradalom legújabb vívmányainak a haderőfejlesztés célkitűzéseivel történő összhangba hozása.” Porkoláb et al. 2021c, 12.

⁴ Porkoláb 2019, 2–8., illetve Porkoláb et al. 2021a, 14–26.

⁵ Porkoláb et al. 2021b, 3–12.

⁶ Porkoláb et al. 2021a: i. m. 13.; illetve Porkoláb et al. 2021b, 16.

⁷ Lengyel 2021, 212.

⁸ „A lokalizált tanulás elmélete szerint a tovagyrűző hatások nemcsak az egyik technológiától más, hasonló technológiák felé áramlanak szabadon, de az egyik terméktől bizonyos más termékek felé is.” Stiglitz–Greenwald 2016, 88.

⁹ Uo. 89.

¹⁰ Vas 2017, 38.

¹¹ Lengyel 2021: i. m. 231.

¹² „Egy iparágon belül a technológia általában hasonló, így ugyanazon innovációt a hálózat tagjainak széles köre képes hasznosítani.” Lengyel 2021: i. m. 224.

¹³ „Feltehető, hogy ha két termék előállításához hasonló képességekre van szükség, akkor a tanulás, amely bizonyos képességeket fejleszt egy bizonyos szektorban, tovagyrűző hatással van más kapcsolódó szektorokra, ahol ugyanarra a képességre van szükség.” Stiglitz–Greenwald: i. m. 88.

¹⁴ Ford et al. 2010, 47.

¹⁵ Eliasson 2017, 112.

¹⁶ Lásd European Innovation Ecosystems Policy...

INNOVÁCIÓS RENDSZEREK ÉS INFRASTRUKTÚRÁK

Az innovációkat, a kutatás-fejlesztéseket megvalósító infrastruktúrákat, rendszereket a mérvadó szakmai irányzatok eltérő módon határozzák meg, mind az elnevezések, mind a definíciók más-más fogalmi háttérre épülnek, ami megnehezíti az érdemi szakmai vitákat. Rövid – a témakörre szorítózkodó, nem teljes körű¹⁷ –, a témakör vezető szakértőinek munkáira támaszkodó áttekintésük és rendszerezésük indokolt, ezáltal hozzájárulva a hazai fogalomhasználat tisztázásához.

Az *iparági körzet* az iparág helyi megosztásán, valamint a társadalmi-területi berendezkedésen belüli közösségek és vállalatok közötti interakciókon alapul, ezek az együttműködések a nemzetközi piacokon való siker elérése érdekében történnek.¹⁸ Az iparági körzetek az „innovatív szinergikus hatások” nélkül csak költségelonyt tudnak realizálni, és az olcsó termékekkel versenyezni; a szinergikus hatások megjelenésével¹⁹ kifejlődhet „egy kollektív tanulás jelenlétével jellemezhető iparági körzet”.²⁰

A *klaszter* magán- és állami vállalatok, egyetemek, intézmények földrajzi tömörülése. A térségben az érintettek heterogén csoportjai végeznek specifikus vagy kapcsolódó tevékenységeket, kompetenciáik megosztása által hasonló termékeket (és szolgáltatásokat) állítanak elő.²¹ Az érintettek „relatív nagy arányban használják egymás termékeit és szolgáltatásait, ugyanazon tudásbázisra és infrastruktúrára támaszkodnak, valamint hasonló innovációkat tudnak hasznosítani”.²²

A *regionális innovációs rendszer* magában foglalja a tudásteremtő központokat – például egyetemeket, állami kutatólaboratóriumokat és innovatív cégeket –, az azokat összekötő hálózatokat és intézményeket, amelyek kapcsolatai biztosítják a tudásáramlást a különböző szervezetek között, növelve a régió általános innovációs képességét.²³

A *Triple Helix* az egyetem (mint a tudás és a technológia forrása), az ipar (mint a termelés helye) és az állam (a szerződéses jogviszonyok biztosítója, amelyek az interakciók és csereforgalmak stabilitását segítik elő) együttműködése az innovációkat elősegítő feltételek fejlesztése céljából.²⁴ A kölcsönös együttműködés során a szereplők egymás teljesítményét próbálják fokozni (például a helyi kormányzat gyorsítja az építési engedélyezési eljárásokat új üzemek esetén; az egyetem a helyi gazdaság számára releváns képzéseket és kutatásokat nyújt; a cégek tárgyalnak egymással új beszállítói kapcsolatokról).²⁵

Az *innovációs ökoszisztéma* „innovációs metahálózatokból” és „tudásklaszterekből” felépülő,²⁶ a szereplőket, intézményeket és kapcsolatokat magában foglaló fejlődő halmaz,²⁷

¹⁷ Egyéb innovációs rendszerek, többek között a gazdasági/üzleti ökoszisztéma vagy a vállalkozói ökoszisztéma e munka terjedelmi keretébe és témájába nem fér bele. Az érdeklődő például Lengyel (2021), O'Connor (2018) vagy Saint Julien (2022) munkáiból olvashat ezekről.

¹⁸ O'Connor et al. 2018, 5.

¹⁹ A dinamikus agglomerációs előny akkor érvényesül, ha „a cégek és a munkaerő egyaránt képesek a legjobb eljárások, legújabb technológiák gyors adaptálására, az együttműködésre, a tapasztalatok alkotó megosztására”. Lengyel 2021: i. m. 231.

²⁰ Uo. 231.

²¹ Saint Julien 2022, 3.

²² Lengyel 2010, 227.

²³ O'Connor 2018: i. m. 5.

²⁴ Etzkowitz 2003, 295.

²⁵ Etzkowitz 2008, 8.

²⁶ Szakos 2021, 106.

²⁷ Granstrand–Holgersson 2020, 3.; ill. Szakos 2021: i. m. 106.

ahol az együttműködés az innovációs tevékenység támogatására, előmozdítására fókuszál.²⁸ Az értékajánlat köré csoportosuló (vagy különböző értékláncokból álló) ökoszisztémát a „fókuszvállalat”, vagyis az integráló vállalat vezeti.²⁹

Az innovációs ökoszisztéma a többi bemutatott fogalmat próbálja meghaladni. Fő jellemzője, hogy célorientált, az üzletileg hasznosuló, a vásárlói értéket előállító innováció áll a középpontban, továbbá egy nagyvállalat koordinálja ezt az értékláncot. Ezáltal javul a méretgazdaságosság, illetve a védelmi ipar szempontjából az is fontos, hogy a bizalmas információk jobban védhetők, és a nemzeti stratégiai érdekek előtérbe helyezhetők.

A szakirodalomban a klaszter és az innovációs ökoszisztéma fogalmak fordulnak elő leggyakrabban, de napjainkban közöttük körvonalazódik egy szakmai konszenzus a különbözőségekről (1. táblázat). Eltérő a kulcsszereplők köre, az együttműködési stratégia és a cselekvés logikája.

1. táblázat *A klaszterek és az innovációs ökoszisztémák közötti különbségek (Szerkesztette a szerző)*

Forrás: Saint Julien 2022, 8–9.

	Klaszter	Innovációs ökoszisztéma
Definíció	<ul style="list-style-type: none"> – érintettek/szereplők csoportja földrajzilag és gazdaságilag lokalizálva egy adott területen – specializált vagy kapcsolódó tevékenységek szektora – önálló és önellátó hálózatok 	<ul style="list-style-type: none"> – a közös értékteremtés színtere, ahol a szereplők, anyagi eszközök és a tudás együtt csoportosulnak – összekapcsolódó szervezetek és/vagy egyének, csoportok hálózata – felhasználói hálózat – szereplők csoportosulása a fókuszvállalat vagy egy digitális platform körül
Kulcsszereplők	<ul style="list-style-type: none"> – magánvállalatok – állami vállalatok – vállalkozók – kézművesek – egyetemek – kormányzati-gazdasági szervezetek – egyesületek – kereskedelmi cégek 	<ul style="list-style-type: none"> – fókuszvállalatok/cégek – vállalkozók – ipar – K+F-laboratóriumok – technológiai szolgáltatók – vásárlók, felhasználók – személyek, csoportok – pénzügyi szervezetek – kereskedelmi cégek – kormányzat – ügynökségek
Együttműködés/stratégia	<ul style="list-style-type: none"> – árszempont, illetve termék és szolgáltatás megkülönböztetése – Triple Helix interakciók – együttműködési megállapodások köre 	<ul style="list-style-type: none"> – nyílt innovációs stratégián keresztül közös alkotás – együttműködési megállapodások köre – egyedi ajánlatok kombinálása ügyfélközpontú megoldással
A cselekvés logikája	<ul style="list-style-type: none"> – közös alkotás – közös fejlesztés – folyamatos innováció és tartós terjesztése – erős szinergiák – az eszközök állandó újrakonfigurálása – agilis alkalmazkodás a piachoz 	<ul style="list-style-type: none"> – felfelé áramló tevékenység (termelés) – lefelé áramló tevékenységek (felhasználók) – nyílt innovációs stratégián alapuló közös értékteremtés – a felhasználók bevonásával (szemben az innováció kisajátításával)

²⁸ Horváth 2021, 74.

²⁹ Saint Julien 2022: i. m. 7.

A fogalmakat és fejlődésüket áttekintve megfigyelhető bizonyos evolúció, amely a K+F-ből, valamint az arra alapuló innovációból kiindulva eljutott a rendszerként, illetve ökoszisztémaként történő értelmezésig. Az innovációs ökoszisztéma általánosan értelmezhető, az előbbieken bemutatott fogalmát azonban tovább kell finomítani, hogy megfeleljen a védelmi ipar speciális feltételeinek.

Cheung definíciója szerint a *védelmi innováció* az ötletek és a tudás transzformálása új vagy továbbfejlesztett termékekbe, folyamatokba és szolgáltatásokba katonai, illetve *kettős felhasználású*³⁰ céllal.³¹ A védelmi innováció tágabb fogalom, mint a *katonai innováció* (ami azon képességek fejlesztésére koncentrál, amelyekkel a harc sikeresebben megvívható), magában foglalja a védelmi ipari bázist, valamint a kapcsolódó kettős felhasználású javakat előállító kereskedelmi ipart is.³² Az innováció jellege és intenzitása függ az adott ország védelmi innovációs rendszerének kifinomultságától és fejlettségétől.³³ A védelmi innovációs rendszer részei azok a szervezetek, amelyek közvetlenül vagy közvetve támogatják az innovációs folyamatot. Ilyen szervezetnek minősülnek központi és lokális szinten a kutatóintézetek, egyetemek, állami-politikai jellegű ügynökségek, katonai alakulatok, védelmi ipari ügynökségek, állami és magáncégek.³⁴ Cheung hét faktort (katalizátorok, inputok, intézményi környezet, szervezetek, hálózatok és alrendszerek, kontextus, outputok) azonosít a védelmi innovációs folyamatok során (amelyeknél nem éles a határ, és a tényezők között átfedések lehetnek), és megállapítása szerint a köztük lévő kapcsolat határozza meg a védelmi innovációs rendszer teljesítményét és eredményeit³⁵ (2. táblázat).

2. táblázat *Kulcsfaktorok a védelmi innovációs rendszerben (Szerkesztette a szerző)*

Forrás: Cheung 2021, 782.

Faktorok	Változók
Katalizátorok	<ul style="list-style-type: none"> – a top vezetési szint támogatása – külső fenyegető környezet – forradalmi termékek vagy folyamatok áttörési lehetőségei
Inputok	<ul style="list-style-type: none"> – külföldi technológiai transzferek – erőforrásinputok (költségvetési allokáció, tőkepiaci beruházások) – humán tőke (a munkaerő minősége és mennyisége, a legnagyobb tehetségek kinevelése)
Intézményi környezet	<ul style="list-style-type: none"> – tervezési stratégia – szabályozáson és szabványokon alapuló rendszer – ösztönzők (szellemi tulajdon védelme) – kormányzati normák – állami-piaci kapcsolatok – technológiai nyomás és a keresleti igények dinamikái

³⁰ Azok a technológiák értendőek ezalatt, amelyek fejlesztése és felhasználása egyaránt kötődik a katonai és a civil szférához. Boulanin 2016.

³¹ Cheung 2021, 776.

³² Uo. 777.

³³ Uo. 799.

³⁴ Uo. 779.

³⁵ Uo. 779. és 782.

Faktorok	Változók
Szervezetek	<ul style="list-style-type: none"> – védelmi ipari vállalatok – állami ügynökségek – katonai szervezetek – K+F-rendszer
Hálózatok és alrendszerek	<ul style="list-style-type: none"> – gyártási folyamat – beszerzési rendszer – közösségi hálózatok – diffúzió
Kontextus	<ul style="list-style-type: none"> – történelmi hagyományok – belpolitikai környezet – fejlettségi szint – ország és a piac mérete
Outputok	<ul style="list-style-type: none"> – termékgyártási folyamatok – üzemben tartás – értékesítés és elosztás – végfelhasználói kereslet – kereskedelmi forgalomba helyezés

Hazai szakirodalmi források a védelmi iparral kapcsolatban kiemelik, hogy Magyarország innovációs teljesítménye jelenleg nem elegendő a nemzetközi versenyképesség javításához, a tudomány és az ipar alacsony intenzitású együttműködése kevés hosszú távú eredményt produkál. Egyelőre sem a nagyvállalatok, sem a kis- és középvállalati (kkv-) szektor nem járul hozzá kellőképpen az innovációs szint növeléséhez.³⁶ Taksás és Hegedűs a „védelmi ipari erőforrásbázis” kialakításának vizsgálandó szempontjaiként a következőket jelölik meg: „technológia és know-how (brand, tapasztalat, nemzetközi kapcsolatrendszer, nagy volumenű gyártási és értékesítési tudás); tőke; munkaerő; menedzsmenttudás; hazai beszállítói lánc (értéklánc), kapcsolódó ipar- és szolgáltatási ágak; innovációs ökoszisztéma; K+F+I-infrastruktúra”.³⁷ Budavári által – a védelmi ipar helyzetét és fejlődési lehetőségeit vizsgáló tanulmányában – összegzett kulcstényezők: „innováció; exportképes termékek; diszruptív technológiák; magas hozzáadott értékű termelés; VUCA-környezet;”³⁸ hazai, nemzetközi és szövetségi együttműködés; szervezeti transzformáció; nemzetközi színvonalú menedzsmentképeségek; globális kontextus”.³⁹ Javulás érhető el, amennyiben biztosított a finanszírozási képesség, a képzett munkaerő és menedzsment, a beszállítók „technikai-abszorpciósi képességének erősödése”, valamint a már korábban említett „védelmi ipari innovációs ökoszisztéma” kifejlődése.⁴⁰

Az ágazat hazai fejlesztésével kapcsolatban megemlíthető több, védelmi ipari tevékenységben részt vevő város. Ilyen többek között: Várpalota, Gyula, Nyírtelek, Budapest, Kaposvár, Kiskunfélegyháza, Csongrád, Zalaegerszeg. Utóbbi városnál kiemelendő a védelmi iparban nagy hagyományokkal rendelkező német Rheinmetall vállalat szerepe, amely harcjárművek

³⁶ Budavári et al. 2022, 132.

³⁷ Taksás–Hegedűs 2022, 23.

³⁸ A katonai terminológiából származó VUCA kifejezés a volatility, uncertainty, complexity, ambiguity, vagyis a változékonyság, bizonytalanság, komplexitás, illetve a többértelműség kezdőbetűiből tevődik össze. Porkoláb 2020, 66.

³⁹ Budavári 2020, 172.

⁴⁰ Taksás–Hegedűs 2022: i. m. 12.

gyártása céljából települt helyi gyáregységbe,⁴¹ amelyet már hivatalosan is átadtak.⁴² Jelen vannak a gazdaságban védelmi ipari gyártó és/vagy szolgáltató tevékenységet végző hazai vállalatok is, mint például a HM EI Zrt., a HM ARZENAL Zrt., a HM Currus Zrt., a HM Armcom Zrt., a Rába Nyrt., a Gamma Zrt.⁴³

E tanulmány kereteiben az innovációs ökoszisztémát Odile de Saint Julien, a védelmi innovációs rendszert Cheung meghatározása mentén értelmezem, tekintettel arra, hogy a Saab esetében már működő rendszerről beszélhetünk. E két megközelítés tartalmi elemeinek meglétét próbálom azonosítani a vállalat és az általa vezetett innovációs ökoszisztéma esetében.

A SVÉD VÉDELMI IPAR

Svédországot a többi skandináv országgal, Norvégiával, Finnországgal és Dániával szemben elkerülte a második világháború, részben a bőséges erőforrásának, a vasércnek köszönhetően, amely fontos szerepet játszott a német fegyvergyártásban.⁴⁴ Az ország a háború befejezését követően is független kívánt maradni a katonai vonatkozású szövetségektől,⁴⁵ és e törekvésük szükségessé tette az erős hazai védelmi ipar kialakítását.⁴⁶

A svéd haderő létszáma napjainkban a tartalékosokat is beleszámítva mintegy 51 ezer fő, a hadi kiadásokra a GDP 1,3%-át fordítják. Az ország magának tudhatja Európa egyik legkifinomultabb hadiiparát és az egyik legmagasabb egy főre jutó fegyverexportot.⁴⁷ A SIPRI Top 50 fegyverexportőr értékesítési statisztikai adatai szerint 2022-ben Svédország a 21. helyet érte el a listán (érdekességként: Amerikai Egyesült Államok 1., Franciaország 2., Oroszország 3., Kína 4.).⁴⁸ Svédország Franciaország mellett az egyetlen olyan ország az Európai Unióban, amely magának tervezi és gyártja a katonai célú repülőgépeket, valamint az egyik abból a négy nyugat-európai országból, amelyek konvencionális tengeralattjárókat gyártanak.⁴⁹

A svéd állam támogatja a védelmi iparát, és óvja a vállalatait a külföldi versenytől,⁵⁰ de ezeket a protekcionista intézkedéseket *Az Európai Unió működéséről szóló szerződés*⁵¹ lehetővé teszi.⁵² Svédország törekszik a kölcsönös együttműködés erősítésére a különböző kormányzati, ipari és tudományos érintettek között a védelmi programok hatékonyságának növelése érdekében, és ezzel a gazdaság sikeres működéséhez is hozzájárul.⁵³

Az állami elkötelezettséget jelzi, hogy például a Gripen-projekt estében 1982–2007 között (2007. évi árfolyamon számított) 77 milliárd svéd koronát⁵⁴ investált a költségvetés a repülő-

⁴¹ Navarrai Mészáros 2023.

⁴² Bányász 2023.

⁴³ Budavári 2020: i. m. 48–50.

⁴⁴ Nordlund 2022, 391–392.

⁴⁵ Svédország álláspontja a katonai/védelmi szövetségekkel kapcsolatban megváltozott, e cikk írásakor még várta a felvételét a NATO-ba.

⁴⁶ Coetzee–Berndtsson 2023, 173.; Lundmark 2022; Muravska et al. 2019.

⁴⁷ Lundmark 2022: i. m. 399.

⁴⁸ SIPRI Arms Transfers Database.

⁴⁹ Lundmark 2022: i. m. 399.

⁵⁰ Nordlund 2022: i. m. 393.

⁵¹ Etl 2015, 35.

⁵² Lundmark 2022: i. m. 407–408.

⁵³ Muravska et al. 2019: i. m. 2.

⁵⁴ 1 SEK≈0,1 USD.

gép fejlesztésébe (a fegyverrendszert nem beleszámítva).⁵⁵ A kiöregedő Viggen-repülőflotta pótlására a Saab által gyártandó új Gripennél ugyan volt olcsóbb, külföldről beszerezhető géptípus, de ez a hazai vállalat ellehetetlenülését jelentette volna,⁵⁶ nem mellékesen a döntésben a munkahelyteremtés is szerepet játszott.⁵⁷

Fontos megjegyezni továbbá, hogy stratégiai szintű a törekvés a védelmi ipar eredményeinek a civil ágazatokban történő felhasználására.⁵⁸ Eliasson átfogó munkájában kifejti azokat a tovagyűrűző, túlsorduló innovatív technológiai hatásokat, amelyek a Saab vadászrepülőgép-gyártó tevékenységén keresztül a svéd gazdasági-ipari környezetbe áramoltak. Ilyen kedvező hatások merültek fel többek között a civil repülőgépiparban, a telekommunikációban, az orvosi technológiában és az űripárban.⁵⁹

A legjelentősebb védelmi ipari vállalatok Svédországban⁶⁰ a Saab AB, a BAE Systems Bofors AB, a BAE Systems Hägglunds AB, a Volvo Defense AB és a Kockums AB.⁶¹ A védelmi ipari aktorok közül kimagasló jelentőségű a Saab tevékenysége.

A SAAB SZERVEZETE ÉS TERMÉKEI

A vállalatot 1937-ben jegyezték be Linköpingben Svenska Aeroplan Aktiebolaget néven, amely kezdetben repülőgépgyártással foglalkozott, később kiterjesztette tevékenységét többek között számítógépes rendszerek, repülési elektronikák, rakéták, gépjárművek gyártására.⁶² A világszerte 19 ezer fő munkavállalót alkalmazó cég fő profiljába tartozik vadászrepülő, fejlett fegyverrendszerek, szenzorok, tengeralattjárók, illetve vezetési és irányítás rendszerek előállítására. Az 520 terméket számláló palettájának része például a Gripen vadászrepülő, a T-7A kiképző repülőgép (közös projekt a Boeinggel), az A26 tengeralattjáró, valamint a Carl-Gustaf-fegyvercsalád is.⁶³

Bár a vállalat a csúcstechnológiás repülőgépek gyártói között viszonylag kicsinek számít, mégis a legfejlettebb vadászrepülőket előállítók közé tartozik kevés vetélytárral.⁶⁴ A repülőgépiparban a legtöbb gyártó vállalat az alkatrészek és rendszerek mindössze a 20–40%-át állítja elő, a nagyobb rész a beszállítóktól származik,⁶⁵ a Jas Gripen E esetében 40–50% a hazai tevékenység eredménye.⁶⁶ A Gripen gyártása során a Saab végzi a terméktervezést, a kutatás-fejlesztést, illetve az összeszerelést, míg a beszállítók, az alkatrészek és alrendszerek gyártói Svédország egész területéről, az Amerikai Egyesült Államokból,

⁵⁵ Eliasson 2017: i. m. 50.

⁵⁶ Uo. 49.

⁵⁷ Keating et al. 2015.

⁵⁸ Coetzee–Berndtsson 2023: i. m. 175.

⁵⁹ Eliasson 2017: i. m. 51.

⁶⁰ A cikknek nem tárgya, de fontos megjegyezni, hogy egy vállalatnak mint gazdasági társaságnak rendkívül változatos lehet a tulajdonosi köre (pénzügyi intézmények, más vállalatok, magánszemélyek, állam stb.).

⁶¹ Muravska et al. 2019: i. m. 1.

⁶² Simon 2006, 1055–1056.

⁶³ Saab Annual & Sustainability Report 2022.

⁶⁴ Danilovic 2006, 247.

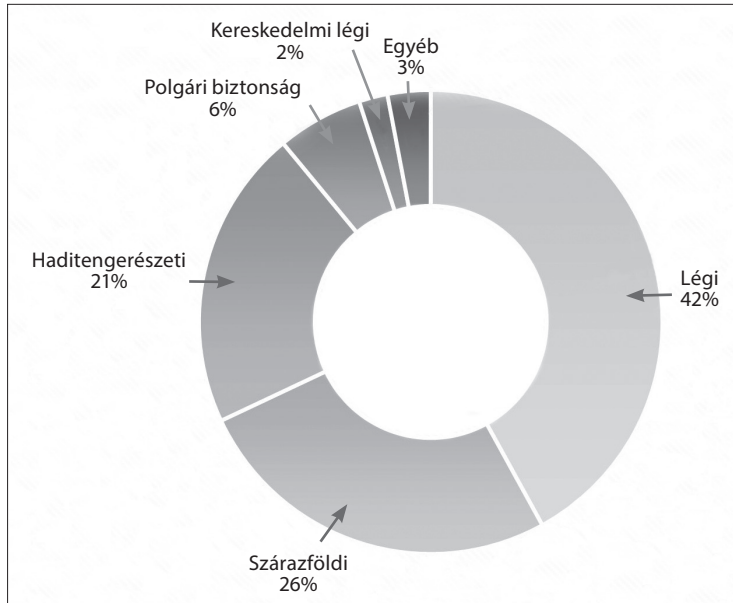
⁶⁵ Uo. 246.

⁶⁶ Åkerström 2020: i. m. 40.

Brazíliaból,⁶⁷ Franciaországból, Németországból, Olaszországból, az Egyesült Királyságból és Dél-Afrikából tevődnek össze.⁶⁸

A Saab széles termékkört forgalmaz (1. ábra). Az értékesítések legnagyobb részét a repülőgépipari tevékenység teszi ki (összesen 44%).

1. ábra A Saab értékesítési portfóliója (Szerkesztette a szerző)

Forrás: Saab Annual & Sustainability Report 2022

A vállalat egyik versenylőnyre, hogy a Gripen a versenytársaihoz (F-16, F/A-18 Super Hornet, Rafale, Typhoon repülőgépek) képest egy repült órára eső költségek tekintetében olcsóbban üzemeltethető.⁶⁹ A vállalat globálisan versenyez, jelentős szereplő Európában és Ázsiában is (2. ábra).

A Saab 2022. évi értékesítéseinek volumene 42 milliárd SEK, ami emelkedő tendenciát mutat: 2020-ben 35 milliárd, 2021-ben pedig 39 milliárd SEK volt.⁷⁰ A SIPRI adatai alapján a Saab a tisztán védelmi ipari termékek értékesítése területén 2015-től szintén emelkedő tendenciát ért el (3. ábra). A Saab a SIPRI ezen adatbázisában – amely az értékesítési volumen alapján rangsorolja a világ 100 legnagyobb hadiipari vállalatát – 2020-ban a 38. helyet foglalta el, míg 2021-ben négy helyet javítva a 34. helyet érte el.⁷¹

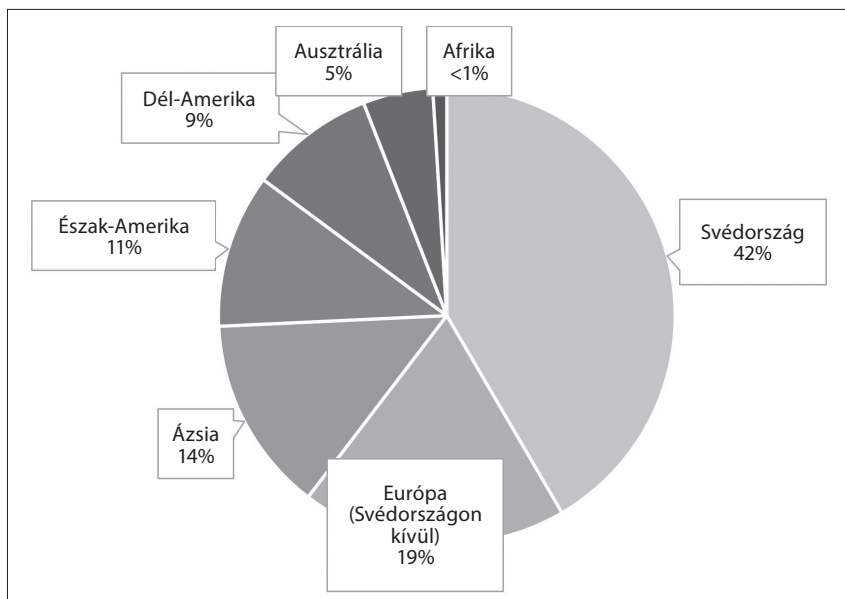
⁶⁷ Brazília szerepe egyre nagyobb. Lásd az Embraer és a Saab közötti együttműködés a Gripen E brazil gyártásáról.

⁶⁸ Keating et al. 2015: i. m. 44.; Åkerström 2020: i. m. 40.

⁶⁹ Major 2021, 139–153.

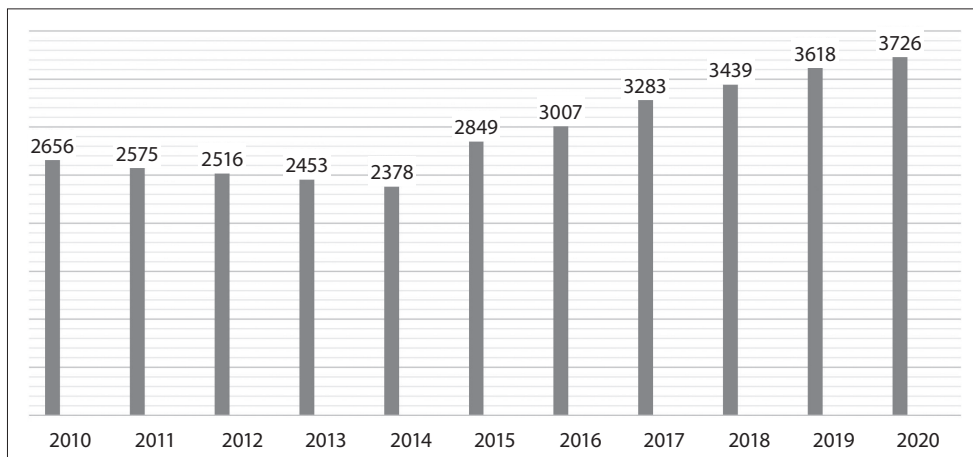
⁷⁰ Saab Annual & Sustainability Report 2022: i. m.

⁷¹ Data for the SIPRI Top 100...

2. ábra A Saab termékeinek területi eloszlása (Szerkesztette a szerző)

Forrás: Saab Annual & Sustainability Report 2022

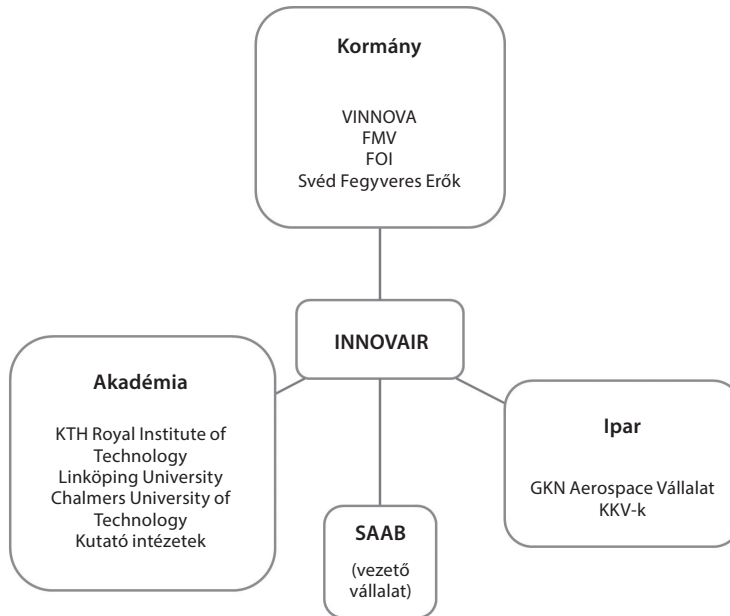
3. ábra A Saab hadiipari értékesítése 2010–2020 között (millió USD) a 2021. évi árakon (Szerkesztette a szerző)

Forrás: Data for the SIPRI Top 100 for 2002–21 (Excel)

Az adatok alapján megállapítható, hogy a Saab a védelmi ipar fontos szereplője hazai és nemzetközi viszonylatban is. A foglalkoztatás és az exporttevékenység, valamint a bemutatásra kerülő aktív szerep a kutatás-fejlesztésben, illetve innovációban jelentős mértékű hozzáadott értéket biztosít a svéd gazdaság számára.

VÉDELMI INNOVÁCIÓS ÖKOSZISZTÉMA LINKÖPINGBEN

A Saab AB a svéd légi ipari innovációs ökoszisztéma egyik kulcsszereplője.⁷² Az állami szerepvállalók a VINNOVA,⁷³ az FMV,⁷⁴ a FOI,⁷⁵ továbbá a svéd Fegyveres Erők (*Försvarsmakten*). Az ipari részt a GKN Aerospace és a kkv-k, míg az akadémiai szférát a KTH Royal Institute of Technology, a Linköping University, a Chalmers University of Technology és a kutatóintézetek alkotják (4. ábra).⁷⁶ A folyamatos fejlesztéseket, újításokat különböző programokon (mint például az INNOVAIR⁷⁷) keresztül hajtják végre.

4. ábra A svéd légi ipari innovációs ökoszisztéma főbb szereplői (Szerkesztette a szerző)

Forrás: França et al. 2022: i. m. 111.

A Saab otthona Linköping. A 170 ezer fős város és agglomerációja az egyik leggyorsabban növekvő technológiai régió Európában. A városrégió területén kutatóintézetek, egyetemek, kisebb technológia alapú cégek (*spinoffok*, *startupok*), közvetítő szervezetek és tudományos parkok (Mjärdevi és Berzelius) tevékenykednek, melyek egymással formális és informális hálózati kapcsolatban vannak.⁷⁸ Számos kutatási projektnek – mint például a WISE,⁷⁹ a WASP⁸⁰ vagy a WCMM⁸¹ – a város (azon belül a Linköping University) ad otthont.⁸²

⁷² França et al. 2022, 111.

⁷³ Swedish Agency for Innovation Systems.

⁷⁴ Swedish Defence Materiel Administration.

⁷⁵ Swedish Defence Research Agency.

⁷⁶ França et al. 2022: i. m. 111.

⁷⁷ Innovair is Sweden's national...

⁷⁸ Klofsten et al. 1999.

⁷⁹ Wallenberg Initiative Material Science for Sustainability.

⁸⁰ Wallenberg AI, Autonomous Systems and Software Program.

⁸¹ Wallenberg Centre for Molecular Medicine at LiU.

⁸² Change the world...

Linköping a svéd légi közlekedési ágazat és a repülőgépgyártás központja,⁸³ gazdasági fejlődésének motorja a csúcstechnológiai kis- és nagyvállalatok kombinációja.⁸⁴ Az iparát évtizedek óta meghatározzák a repülőgép-⁸⁵ és fegyvergyártási technológiák.⁸⁶ A repülőgép-fejlesztés rohamosan növekvő komplexitása megköveteli az erőteljes kutatás-fejlesztést és számos technológia bevonását.⁸⁷ A Gripen fejlesztése során például az elektronikára, a mechanikai rendszerekre, a szoftverekre történő fókuszálás mellett megjelentek a térségben a kompozitanyagokra alapozott könnyű súlyú technológiák, a képalkotó elemzés, illetve a mikrohullámú kommunikáció is.⁸⁸ A szükséges tudáshoz elengedhetetlen a dinamikus munkaerőpiac és a magasan képzett munkaerő, a high-tech magáncégek, az állami kutatócégek és az egyetem közelsége.⁸⁹

A Cheung által megjelölt fontosabb faktorok tekintetében (mint inputok, intézményi környezet és szervezetek), az állam végrehajtja a saját feladatát az erőforrások allokációjában, elősegíti a technológiai transzferek áramlását a Saab és a partnerei között, biztosítja a jog adta lehetőségen belül a védelmet a hazai gazdasági szereplők számára, támogatja a K+F-rendszert.

A védelmi ipari tevékenység igényeinek megfelelő humántőke biztosítására az állam számos kettős célú, már a középiskolában elkezdett műszaki jellegű képzést biztosít, és a Saab képességfejlesztési programja is ezt szolgálja.⁹⁰ A Linköping University és a Saab közötti szoros együttműködés biztosítja például a vállalat számára szükséges (repülőgépgyártással kapcsolatos) képességek kinevelését.⁹¹ Az egyetem által nyújtott képzések közé tartozik többek között légi forgalmi, repülőgépipari mérnöki, elektronikai, mechanikai mérnöki, információtechnológiai, valamint kibervédelmi és digitális kommunikációs rendszerek oktatása.⁹² A tudás előmozdítása és a terület aktivitásának fenntartása érdekében a Saab a bevétele akár 20%-át visszaforgatja a kutatás-fejlesztésbe.⁹³

Az előbbieken bemutatott (védelmi) innovációs ökoszisztéma működőképességének kulcs tényezői: a Saab rendszerintegrátori szerepének sikeressége, az állam támogató magatartása a megfelelő környezet megteremtéséhez, illetve az akadémiai szféra erőfeszítése a releváns tudás előállítására érdekében, beleértve azokat a kutatási projekteket, amelyek közvetlenül vagy közvetve hatással vannak a védelmi ipari termékekre.

KONKLÚZIÓ

A védelmi innovációs ökoszisztéma létrehozása, illetve – amennyiben már aktívan működik – a folyamatos fejlesztése alapvető fontosságú olyan szintű képességekhez, amelyek megfelelnek az állandóan változó technológiai és hadműveleti környezet kihívásainak.

Megfigyelhető az innovációs rendszerek evolúciója, ahogyan a különböző érintettek tevékenységeinek következményeként az iparági körzetek megteremtésétől eljutottak az

⁸³ Fredin–Jogmark 2017, 1563.

⁸⁴ Uo. 1557.

⁸⁵ A svéd gépipar megelőzte az ipari világ többi részét a digitális eszközök mechanikai termékekbe való beépítésében, és ezeknek a technológiáknak a korai alkalmazása a svéd repülőgépiparban versenylőnyt biztosított a svéd gépiparnak. Eliasson 2010: i. m. 127.

⁸⁶ Eliasson 2017: i. m. 115.

⁸⁷ Fredin–Jogmark 2017: i. m. 1566.

⁸⁸ Eliasson 2017: i. m. 115.

⁸⁹ Fredin–Jogmark 2017: i. m. 1567.

⁹⁰ Muravska et al. 2019: i. m. 5–9.

⁹¹ Fredin–Jogmark 2017: i. m. 1567.; Muravska et al. 2019: i. m. 5–9.

⁹² Lásd Change the world... i. m.

⁹³ Muravska et al. 2019: i. m. 4.

innovációs ökoszisztémáig (vagy még tovább). A különböző rendszerekben közös, hogy állami és polgári szereplők versenyelőny, illetve egyéb célok (például a térség fejlesztése, munkahelyteremtés stb.) elérése érdekében formálisan és/vagy informálisan együttműködnek. A hálózati hatások, a földrajzi és a kapcsolati közelség előnyeinek kihasználása elősegítik a tudás és a technológia megteremtését és áramlását, vagy akár túlsordulását más iparágakba. Az utóbbi jelenség sok esetben szándékos tevékenység eredménye, amely lehetővé teszi a kettős felhasználású technológiák létrehozását. A tudás áramolhat a védelmi iparból a civil iparágak felé és fordítva is.

Bizonyos – a korábban tárgyalt – tényezők megléte határozza meg, hogy a védelmi innováció, illetve a védelmi ipar milyen fejlettségi szinten van az adott gazdaságban. A svéd gyakorlati példa azt mutatja, hogy jelentős sikerek érhetőek el az állam, a tudományt képviselő egyetemek, kutatóintézetek és az ipar (élén erős vállalattal vagy vállalatokkal), illetve a kiterjedt beszállítói kör, high-tech *startup* és *spinoff* cégek együttműködésével. Linköping esete jól példázza a földrajzi és a kapcsolati közelség kedvező hatásainak felhasználását a tudás iparágak közötti áramlásának elősegítésére, valamint a magas szintű K+F+I fenntartására. Habár a Saab mint globálisan versenyző vállalat nem szorítható be regionális határok közé, a tevékenységének egyik jelentős helyszíne, a légi ipari központként (is) működő Linköping térségi szerepe nem vitatható az innovációkra gyakorolt pozitív hatások tekintetében.

A szakirodalmi források alapján megállapítható, hogy a svéd magánvállalat mellett az állam és az egyetemi szféra is tevékeny részt vállal a Cheung által megjelölt faktorok közötti kapcsolatok erősítésében. Az erőforrások allokálása a különböző innovatív projektekhez, a kutatás-fejlesztésekkel, innovációkkal kapcsolatos közvetítő, támogató szerepeket ellátó szervezetek létrehozása, a releváns tudás biztosítása (mint kutatás és mint képzés) elengedhetetlen elemei a svédek által működtetett rendszernek.

Megállapítható, hogy a Saab AB és az általa vezetett innovációs ökoszisztéma (amelynél azonosíthatók azok a tényezők, amelyek megfeleltethetőek a Saint Julien és a Cheung modelljében leírt elemeknek) olyan erős tudásbázist nyújt Svédország számára, amely nélkül talán elképzelhetetlen lenne a magas védelmi innovációs szint és védelmi ipari képesség.

A Saab által integrált innovációs ökoszisztémához hasonló szintű rendszer kifejlődése hazai viszonyok között is lehetséges, habár vannak olyan feltételek, amelyek csak hosszú távon teljesíthetők. Magyarországon megvan a szándék a védelmi ipar fejlesztésére, számos településen kezdtek vagy kezdik el a védelmi ágazattal kapcsolatos tevékenységeket. Zalaegerszegen megvalósulhat egy olyan csomósodás, amely hasonló utat járhat be, mint a svéd város és régió. A Rheinmetall iparági tapasztalata, a győri Széchenyi István Egyetem, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, illetve a Pannon Egyetem összefogásával létrejövő egyetemi és kutatási központ (Science Park) tudományos tevékenysége, valamint a helyi technikumok (köztük a Ganz Ábrahám Technikum) működése⁹⁴ jó alapot nyújtanak egy innovációs ökoszisztéma beágyazódásához. További, főként egyetemi városokat, mint Miskolc, Szeged, Pécs, Győr vagy Debrecen lenne célszerű bevonni a fejlesztésekbe. Az említett városok Linköpinghez hasonló méretű települések, egyetemi-tudományos tradíciókkal (K+F tekintetében is), megfelelő infrastruktúrával, illetve beszállítói potenciállal. Az állami, az egyetemi és az ipari tevékenységek összehangolásával, a kapcsolati, illetve a földrajzi közelség pozitív hatásainak kihasználásával, valamint rendszerintegrátori szerepet betölteni képes vállalattal e városokban hosszú távon meg lehetne teremteni a Cheung által felsorolt feltételeket.

⁹⁴ Navarrai Mészáros 2023: i. m.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Åkerström, Linda: *14 empty airframes: public – private relations in the Swedish arms industry*. The Economics of Peace and Security Journal, 15, 2020/1., 39–48. DOI: 10.15355/epsj.15.1.39; <https://www.epsjournal.org.uk/index.php/EPSJ/article/view/329/354> (Letöltés időpontja: 2022. 11. 30.)
- Bányász Eszter: *Indulhat a Hiúzok gyártása hazánkban*. honvedelem.hu, 2023. 08. 18. <https://honvedelem.hu/hirek/indulhat-a-hiuzok-gyartasa-hazankban.html> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 20.)
- Boulanin, Vincent: *Mapping the innovation ecosystem driving the advance of autonomy in weapon systems*. Working paper, Stockholm International Peace Research Institute, 2016. www.sipri.org/sites/default/files/Mapping-innovation-ecosystem-driving-autonomy-in-weapon-systems.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 12. 29.)
- Budavári Krisztina et al.: *A magyar védelmi ipar innovációs környezetének vizsgálata*. Hadtudomány, 32. évf. 2022/1., 113–134. DOI: 10.17047/HADTUD.2022.32.1.113; <https://ojs.mtak.hu/index.php/hadtudomany/article/view/8791> (Letöltés időpontja: 2023. 04. 20.)
- Budavári Krisztina: *A magyar védelmi ipar helyzete és fejlődési lehetőségei*. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest, 2020. DOI: 10.51491/vedelmi.ipar2021; <https://m2.mtmt.hu/api/publication/31598449> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 28.)
- Change the world. Start at Linköping University. <https://liu.se/en> (Letöltés időpontja: 2023. 06. 30.)
- Cheung, Tai Ming: *A conceptual framework of defence innovation*. Journal of Strategic Studies, 44, 2021/6., 775–801. DOI: 10.1080/01402390.2021.1939689; <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402390.2021.1939689> (Letöltés időpontja: 2023. 06. 13.)
- Coetzee, Wayne S. – Berndtsson, Joakim: *Understanding Sweden's security economy*. Defense & Security Analysis, 39, 2023/2., 171–190. DOI: 10.1080/14751798.2023.2182479; <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/14751798.2023.2182479?needAccess=true> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 11.)
- Danilovic, Mike: *Bring your suppliers into your projects – Managing the design of work packages in product development*. Journal of Purchasing & Supply Management, 12, 2006/5., 246–257. DOI: 10.1016/j.pursup.2006.10.009; <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1478409206000847?via%3Dihub> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 01.)
- Data for the SIPRI Top 100 for 2002–21. SIPRI Arms Industry Database. <https://www.sipri.org/databases/armsindustry> (Letöltés időpontja: 2023. 05. 20.)
- Eliasson, Gunnar: *Advanced Public Procurement as Industrial Policy. The Aircraft Industry as a Technical University*. Springer Science+Business Media, LLC, New York, 2010.
- Eliasson, Gunnar: *Visible costs and invisible benefits. Military procurement as innovation policy*. Springer International Publishing AG, Cham, 2017.
- Etl, Alex: *Az Európai Unió védelmi iparának áttekintése*. Katonai Logisztika, 23. évf. 2015/1., 30–46.
- Etkowitz, Henry: *Innovation in Innovation: The Triple Helix of University – Industry–Government Relations*. Social Science Information, 2003/3., 293–337. DOI: 10.1177/05390184030423002; <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/05390184030423002> (Letöltés időpontja: 2023. 06. 12.)
- Etkowitz, Henry: *The Triple Helix. University–Industry–Government Innovation in Action*. Taylor & Francis e-Library, 2008.
- European Innovation Ecosystems Policy, strategy, how to apply and work programmes. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/european-innovation-ecosystems_en (Letöltés időpontja: 2023. 06. 12.)
- Ford, David et al.: *Hálózati menedzsment*. In: Håkanson, Håkan: *Határtalan hálózatok*. Alinea Kiadó, Budapest, 2010, 35–55.

- França, José A. et al.: *The coordination of technology development for complex products and systems innovations*. Journal of Business & Industrial Marketing, 37, 2022/13., 106–123. DOI: 10.1108/JBIM-07-2020-0327; <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JBIM-07-2020-0327/full/html> (Letöltés időpontja: 2023. 06. 28.)
- Fredin, Sabrina – Jogmark, Marina: *Local culture as a context for entrepreneurial activities*. European Planning Studies, 25, 2017/9., 1556–1574. DOI: 10.1080/09654313.2017.1306028; <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09654313.2017.1306028> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 16.)
- Granstrand, Ove – Holgersson, Marcus: *Innovation ecosystems: A conceptual review and a new definition*. Technovation, 90–91, 2020, 1–12. DOI: 10.1016/j.technovation.2019.102098; <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0166497218303870?via%3Dihub> (Letöltés időpontja: 2023. 05. 31.)
- Hegedűs Ernő – Gyarmati József: *A haditechnikai kutatás-fejlesztés helye, szerepe és sajátosságai*. Hadmérnök, 17. évf. 2022/2., 17–32. DOI: 10.32567/hm.2022.2.2; <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/hadmernok/article/view/5915> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 01.)
- Horváth Klaudia Gabriella: *Az innovációs ökoszisztéma menedzsment strukturális kihívásai – a szakirodalom tükrében*. Marketing & Management, 55. évf. 2021/3., 71–81. DOI: 10.15170/MM.2021.55.03.06; <https://journals.lib.pte.hu/index.php/mm/article/view/5121/4944> (Letöltés időpontja: 2023. 05. 24.)
- Innovair is Sweden’s national strategic innovation programme for aeronautics. <https://innovair.org/en/> (Letöltés időpontja: 2023. 06. 30.)
- Keating, Edward G. et al.: *The economic consequences of investing in shipbuilding*. RAND Corporation, 2015. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1036.html (Letöltés időpontja: 2023. 05. 22.)
- Klostén, Magnus et al.: *Growing the Linköping Technopole – A Longitudinal Study of Triple Helix Development in Sweden*. Journal of Technology Transfer, 24, 1999/2–3., 125–138. DOI: 10.1023/A:1007843019679; <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1007843019679> (Letöltés időpontja: 2023. 04. 07.)
- Lengyel Imre: *Regionális gazdaságfejlesztés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010.
- Lengyel Imre: *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2021.
- Lundmark, Martin: *The Evolution Towards the Partial Strategic Autonomy of Sweden’s Essential Security Interests*. Defence and Peace Economics, 33, 2022/4., 399–420. DOI: 10.1080/10242694.2021.1992713; <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10242694.2021.1992713?needAccess=true> (Letöltés időpontja: 2023. 04. 03.)
- Major Gábor et al.: *Mi lehetne a Gripen utódja?* Repüléstudományi közlemények, 33. évf. 2021/3., 139–153. DOI: 10.32560/rk.2021.3.11; <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/reptudkoz/article/view/6065> (Letöltés időpontja: 2023. 06. 07.)
- Muravska, Julia et al.: *Annex J: Sweden. Annex to report: Vision on defence-related skills for Europe today and tomorrow*. RAND Europe, Published in: European Commission, 2019. https://eudsp.eu/event_images/Downloads/Sweden.pdf (Letöltés időpontja: 2023. 05. 04.)
- Navarrai Mészáros Márton: *Zalaegerszeg befogadta a hadiipari fejlesztéseket*. honvedelem.hu, 2023. 04. 13. <https://honvedelem.hu/hirek/zalaegerszeg-befogadta-a-hadiipari-fejlesztéseket.html> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 20.)
- Nordlund, Peter: *Sweden and Swedish Defence – Introduction to the Special Issue*. Defence and Peace Economics, 33, 2022/4., 387–398. DOI: 10.1080/10242694.2021.2003529; <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/10242694.2021.2003529?needAccess=true> (Letöltés időpontja: 2023. 03. 19.)

- O'Connor, Allan et al.: *Entrepreneurial ecosystems: The foundations of place-based renewal*. In: O'Connor, Allan et al. (szerk.): *Entrepreneurial ecosystems: Place-based transformations and transitions*. Springer, Cham, 2018, 1–21.
- Porkoláb Imre: *Az aszimmetrikus hadviselés adaptációja. A tradicionális és irreguláris hadikultúrák összecsapásainak vizsgálata*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2020.
- Porkoláb Imre: *Szervezeti innováció a Magyar Honvédségben: az ember-gép szimbiózis a stratégiaelméletek tükrében*. Haditechnika, 53. évf. 2019/1., 2–8. DOI: 10.23713/HT.53.1.01; <https://real.mtak.hu/98523/> (Letöltés időpontja: 2022. 12. 11.)
- Porkoláb Imre et al.: *Az innováció fókuszú digitális fejlesztésen alapuló stratégia*. Hadtudomány, 31. évf. 2021a/3., 11–22. DOI: 10.17047/HADTUD.2021.31.3.11; https://www.mhht.eu/hadtudomany/2021/2021_3szam/011-022_Porkolab_tsai_2021-3.pdf (Letöltés időpontja: 2022. 12. 11.)
- Porkoláb Imre et al.: *Modernizáció és innováció (1.)*. Honvédelmi Szemle, 149. évf. 2021b/2., 14–26. DOI: 10.35926/HSZ.2021.2.2; <https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/index.php/honvszemle/article/view/436/418> (Letöltés időpontja: 2022. 12. 10.)
- Porkoláb Imre et al.: *Modernizáció és innováció (2.)*. Honvédelmi Szemle, 149. évf. 2021c/3., 3–12. DOI: 10.35926/HSZ.2021.3.1; <https://kiadvany.magyarhonvedseg.hu/index.php/honvszemle/article/view/486/462> (Letöltés időpontja: 2022. 12. 11.)
- Saab Annual & Sustainability Report 2022. https://www.SAAB.com/globalassets/corporate/investor-relations/pdf/SAAB_asr2022_en.pdf (Letöltés időpontja: 2023. 05. 27)
- Saint Julien, Odile de: *The Innovation Ecosystem as a Source of Value Creation. A Value Creation Lever for Open Innovation*. ISTE Ltd., London – John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 2022.
- Simon György: *Gazdasági növekedés és kutatás-fejlesztés: a svéd és finn példa tanulságai*. Statisztikai Szemle, 84. évf. 2006/12., 1046–1077.
- SIPRI Arms Transfers Database. <https://armstrade.sipri.org/armstrade/page/toplist.php> (Letöltés időpontja: 2023. 08. 15.)
- Stiglitz, Joseph E. – Greenwald, Bruce C.: *A tanuló társadalom megteremtése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
- Szakos Judit: *Az innovációhoz kötődő alapfogalmak: a definícióktól az innovációs ökoszisztémáig*. Nemzet és Biztonság, 14. évf. 2021/3., 91–109. DOI: 10.32576/nb.2021.3.6; <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/5943> (Letöltés időpontja: 2023. 05. 24.)
- Taksás Balázs – Hegedűs Ernő: *A magyar védelmi ipar jövőképe*. Köz-gazdaság, 17. évf. 2022/1., 9–26. DOI: 10.14267/RETP2022.01.02; <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/7241/> (Letöltés időpontja: 2023. 07. 01.)
- Vas Zsófia: *Innovációs rendszerek a kevésbé fejlett régiókban: tudásintenzív iparágak a Dél-Alföldön*. JATEPress, Szeged, 2017.